

VU Research Portal

Doodstraf en gratie in Nederland (1945-1952), oude en nieuwe cijfers

Faber, S.

published in

Proces

2003

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Faber, S. (2003). Doodstraf en gratie in Nederland (1945-1952), oude en nieuwe cijfers. *Proces*, 82(5), 237-241.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Doodstraf en gratie in Nederland (1945-1952), oude en nieuwe cijfers¹

‘Over sommige details moet men niet vallen, maar hier ligt het anders’ (Van Ruller, 2000: 391)

Van juridische zijde zijn de criminoloog Van Ruller niet overdreven veel eerbewijzen ten deel gevallen, al moet wel de toekenning van de Modderman-prijs voor zijn proefschrift in 1988 genoemd worden. Het omgekeerde geldt ook: veel van wat juristen schrijven over onderwerpen waarmee hij vertrouwd is, is aan Sibò niet besteed. Het mag dan ook een wonder heten dat hij en ik erin geslaagd zijn samen één boek te schrijven.² Hoe dit werk totstandgekomen is, is niet gemakkelijk te typeren. Het woord ‘samenwerking’ is hier in elk geval niet zonder meer van toepassing, maar van onenigheid was evenmin sprake. Wel wist Sibò op de een of andere manier aan een presentatie van het werk op het Ministerie van Justitie te ontkomen. Pas veel later liet hij tot mijn verrassing vallen dat wij eigenlijk best iets goeds hadden geproduceerd. Vermoedelijk waren zijn herinneringen aan de chaotische scheppingsfase inmiddels vervaagd en had hij oog gekregen voor de onmiskenbare meervarde die het combineren van heel verschillende invalshoeken en werkwijzen ondanks alles, dus naast nadelen, biedt. De verklaring voor zijn aanvankelijk grotere reserves ligt in het volgende. Wat ik van Sibò het meest bewonder is zijn vermogen evenwicht te bereiken in hetgeen hij schrijft en uitspreekt. De feiten die hij geeft zijn nodig voor hetgeen hij beweert, en wat hij beweert is nooit uit de lucht gegrepen. Voor het zodanig doseren van informatie en beschouwing dat ze geen van beide hinderlijk aanwezig zijn en dat een uiterst leesbaar eindproduct ontstaat,

is zorgvuldigheid nodig. Voor wie daarover, zoals Sibò, in ruime mate beschikt, is het ‘samen stellen’ van wetenschappelijke publicaties op zijn best een niet altijd te vermijden kwaad.

Details

In deze korte bijdrage spelen details, cijfers de hoofdrol. Een onevenwichtigheid, naar Sibò's maatstaven, maar wel een die min of meer door hemzelf is uitgelokt. In 2000 besprak hij – hierna ‘Van Ruller’ – in het rechtshistorische tijdschrift *Pro Memorie* een in dat jaar verschenen inleiding tot de meer recente strafrechtsgeschiedenis (‘1795–2000’) van A.G. Bosch. Op Van Rullers beoordeling van dit boek – overigens bepaald niet uitsluitend negatief – is mijns inziens wel wat af te dingen. Dat laat ik verder rusten. Hier gaat het om zijn zonder meer terechte kritische reactie op de cijfers die Bosch geeft met betrekking tot de oplegging en de tenuitvoerlegging van de doodstraf in het kader van de Bijzondere Rechtspleging (1945–1952). De doodstraf, tijdens de oorlog heringevoerd voor de zwaarste oorlogsvergrijpen, zou volgens Bosch na de oorlog 123 maal zijn opgelegd en in 23 gevallen ook werkelijk zijn geëxecuteerd.³ Van Ruller betreurt het dat Bosch geen bron vermeldt, omdat deze aantallen aanzienlijk lager zijn dan sedert 1978 op basis van het bekende *In plaats van Bijltsjes-*

* Prof. mr. S. Faber is als hoogleraar rechtsgeschiedenis verbonden aan de juridische faculteit van de Vrije Universiteit Amsterdam.

1 Met dank aan Gretha Donker voor hulp, en aan Maarten van Rijn (Ministerie van Justitie, DBOB/DIV) voor aanvullende inlichtingen.

2 Van Ruller & Faber 1995.

3 Bosch 2000: 48 e.v.

dag van de hand van A.D. Belinfante wordt aangenomen. Volgens Belinfante zijn er, aldus Van Ruller, geen 23 maar 40 executies geweest. Verder spreekt Belinfante in zijn boek, aldus nog steeds Van Ruller, 'op p. 573 over 152 doodvonnissen, waarvan er 101 niet zijn uitgevoerd wegens gratie en 10 niet wegens oplegging bij verstek en één niet wegens voortijdig overlijden van de veroordeelde'.⁴ En dan volgt de uitspraak die aan het begin van deze bijdrage als motto is opgenomen. Bij een onderwerp als de doodstraf past pijnlijke precisie, lijkt Van Ruller hiermee allereerst te willen zeggen. Mogelijk hebben ook herinneringen aan zijn eigen reuzenarbeid in de archieven ten behoeve van zijn dissertatie gewicht in de schaal gelegd. Bosch paste de desbetreffende tekst in de al snel verschenen tweede druk aan: de cijfers van L. de Jong (1988) en P. Romijn (1989) acht hij het meest betrouwbaar.⁵ De Jong, wiens cijfers Bosch overneemt, heeft deze voor zijn grote werk over de Tweede Wereldoorlog gedeeltelijk ontleend aan Belinfante, maar hij geeft ook nieuwe informatie. Samengevat: 190 doodvonnissen werden uitgesproken door de Bijzondere Gerrechtshoven; de Bijzondere Raad van Cassatie legde in een aantal van deze zaken een lichtere straf op; van de 152 ter dood veroordeelden die reesterden, waren er 11 voortvluchtig, kregen er 100 gratie, en werd van 41 het gratieverzoek afgewezen, waarna een van hen zelfmoord pleegde en 40 werden terechtgesteld. Verder maakt De Jong melding van 'drie Nederlandse *Waffen*-SS'ers die in de zomer van '45 door een kriegsraad van het Militair Gezag ter dood veroordeeld (en geëxecuteerd) werden'.⁶ Aan het eind van deze opsomming past vermelding van hetgeen Belinfante er oorspronkelijk van heeft gezegd: 'Er zijn in totaal uitgesproken door de bijzondere gerechtshoven en de Bijzondere Raad van

Cassatie 152 doodstraffen. Daarvan zijn er op de afdeling gratie 141 behandeld. Dat betekent, dat een aantal gevallen veroordelingen bij verstek betrof, waarbij de veroordeelde niet aanwezig was. In die gevallen van veroordeling bij verstek kon uiteraard geen executie plaats vinden en dus was een gratiebehandeling niet nodig. Van de 141 op gratie behandelde zaken zijn 40 uitgesproken in een afwijzing van de gratie en een executie. In 101 gevallen werd de doodstraf verwisseld in een levenslange of tijdelijke gevangenisstraf. In één geval is gratie niet verleend, maar heeft geen executie plaats gehad, omdat de veroordeelde zelfmoord pleegde.'⁷

Nieuwe cijfers

Wat in het bovenstaande opvalt, is dat enkele gegevens vast lijken te staan maar dat er ook het een en ander aan verschillen en onzekerheden is te constateren. Gezien het laatste alleen al moeten we hier, een halve eeuw later, nog steeds van een tussenbalans spreken. En die term is zeker op zijn plaats nu nieuwe gegevens zijn opgedoken. Het gaat om lijsten van een drietal categorieën van ter dood veroordeelden, bewaard in een archiefdepot van het ministerie van Justitie bij het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) voordat dit werd overgebracht naar het Nationaal Archief (eind 2000). Deze lijsten – vermoedelijk kopieën – behoren bij een grote verzameling van beleidsstukken en dossiers die te maken hebben met gratieverzoeken van ter dood veroordeelde politieke delinquenten. Bij deze verzameling, waarvoor op het ministerie van Justitie vooral materiaal is onttrokken aan het kabinetsarchief en het gratiearchief, kan Belinfante op de een of andere manier betrokken zijn geweest,⁸ maar belangrijker is dat hij deze (versie van de) lijsten niet kan hebben gezien. Voor De

4 Van Ruller 2000: 391. Het paginanummer uit Belinfantes boek is niet 573, maar 556. Hier is te haastig geput uit Van Ruller 1989, p. 232 noot 67 (waar Van Ruller de gegevens van Belinfante op ongeveer dezelfde wijze weergeeft).

5 Bosch 2001: 67.

6 De Jong 1988: 601. Romijn 1989: 235 spreekt over 40 executies en 154 veroordeelden. Helaas vermeldt hij niet de bron waaruit hij dit laatstgenoemde aantal heeft geput. Verderop in deze bijdrage zal dit totaal als het juiste, voor zover momenteel na te gaan, worden bestempeld.

7 Belinfante 1978: 556.

8 Vgl. Belinfante 1978: 15.

Jong geldt hetzelfde, of we zouden moeten aannemen dat hij (of Belinfante) ze onvolledig of slordig heeft gebruikt. Wie wie en wat (en in hoeverre) heeft geraadpleegd, blijft vooralsnog in nevelen gehuld.

De eerste lijst geeft de namen en andere bijzonderheden van 'Nederlandse en Duitse politieke delinquenten tegen wie de doodstraf is uitgesproken, en welke straf is voltrokken, 1945-1952'. Van de 41 personen die deze lijst telt, is Max Blokzijl de eerste die werd terechtgesteld (16 maart 1946), de laatste executie vond plaats op 21 maart 1952 (A.J. Pieters). Wat meteen opvalt, is dat volgens deze lijst niet een, maar twee veroordeelden zich van het leven hebben beroofd. De opstellers hebben misschien om praktische redenen voor deze twee geen afzonderlijke lijst aangelegd. Het kan ook zijn dat een bepaalde redenering tot deze oplossing heeft geleid. Wel moet worden bedacht dat Robert van Genechten, een van de twee die zelfmoord pleegden, dit deed na ter dood te zijn veroordeeld door het Buitengewoon Gerechtshof te Den Haag, maar nog voor het Bijzonder Hof van Cassatie in zijn zaak had beslist. Dat had tot een lagere straf kunnen besluiten, en bij een doodvonnis had Van Genechten gratie kunnen vragen en krijgen. Als deze lijst correct is, en als Van Genechten de enige is geweest die geen gratie heeft gevraagd (beide acht ik vooralsnog het meest waarschijnlijk) dan zijn er 40 afgewezen gratieverzoeken geweest, 2 gevallen van zelfmoord en 39 doodstrafexecuties.

De tweede lijst bevat 11 namen en heet 'Lijst van personen die tot de doodstraf veroordeeld zijn, die vermoedelijk in het buitenland vertoeven. Betrokkenen staan\ stonden signaleerd'. Tot deze categorie, door de eerder aangehaalde auteurs ook als bij verstek veroordeelden of als voortvluchtigen aangeduid, behoren veroordeelden als Bruins, Hoogendam, en Van der Tuin, die de laatste jaren regelmatig in het nieuws zijn geweest. Een ontbrekende naam, vreemd genoeg, is die van Heinrich Boere, in 1949 door de Bijzondere Strafkamer te Amsterdam bij verstek ter dood veroordeeld.⁹ Belinfante was mogelijk niet helemaal zeker van zijn zaak wat deze categorie betreft, zo kunnen we uit zijn hierboven geciteerde

formulering afleiden. Hij noemt echter wel een totaalaantal veroordeelden en dat heeft Van Ruller ertoe gebracht – begrijpelijk – het aantal bij verstek veroordeelden te stellen op 10. De Jong komt op 11, maar vooralsnog moeten we concluderen dat 12 het correcte aantal is.

In de derde lijst ('Nederlandse en Duitse politieke delinquenten, tegen wie de doodstraf is uitgesproken, maar aan wie gratie is verleend, 1945-1952') zijn de veroordeelden genummerd van 1 tot en met 103. Bij nauwkeuriger onderzoek blijkt dat nummer 45 ontbreekt én dat het onwaarschijnlijk is dat hier een naam is weggefallen. Dat brengt het totale aantal op 102. Een tweede probleem vormt een kriegsraadvonnis (nr. 23). De veroordeelde in kwestie heeft gratie gekregen en valt in zoverre onder de omschrijving van deze derde lijst, maar hij is niet veroordeeld binnen het kader van de Bijzondere Rechtspleging, zodat daarvoor 101 veroordeelden resteren. Hoe De Jong op 100 gegratieerden komt, heb ik nog niet kunnen nagaan. Heeft hij dit uit eigen gegevens afgeleid, of is hij met het andere deel van Belinfantes cijfers en met de 11 voortvluchtigen aan het rekenen geslagen en zo op 100 uitgekomen?

Voorlopige slotsom

Waarschijnlijk is ook met deze nieuwe cijfers het laatste woord nog niet gesproken. De slotsom voor dit moment is neergelegd in de eerste kolom van de onderstaande tabel. De zaken waarin een Bijzonder Gerechtshof wel de doodstraf oplegde, maar de Bijzondere Raad van Cassatie niet, zijn niet meegeteld. In de tweede kolom zijn tussen haakjes de waarden die Belinfante geeft opgenomen (aangevuld met betrekking tot de voortvluchtigen).

Met behulp van archieven die al naar het Nationaal Archief zijn overgebracht of die momenteel worden bewerkt met het oog op overbrenging, moet het mogelijk zijn definitieve zekerheid op dit punt te verkrijgen. Er is natuurlijk veel meer dan alleen het cijfermatige. Tussen de regels door is dat ook al naar voren gekomen. Vooral over het gevoerde gratiebeleid is door Belinfante al heel veel in de openbaarheid gebracht. In de archieven is over

9 Zie bijvoorbeeld de Volkskrant 8 mei 2000; Trouw 15 augustus 2000; de Telegraaf 6 februari 2002.

DOODSTRAF OPGELEGD (BIJZONDERE RECHTSPLEGING 1945-1952)

Totaal	154	(152)
daarvan:		
Gratie	101	(101)
Voortvluchtig	12	(?; Van Ruller 10; De Jong 11)
Zelfmoord	2	(1)
Geëxecuteerd	39	(40)

tal van andere aspecten meer te vinden. Dat moge mede blijken uit de opmerkingen waarmee deze bijdrage wordt afgesloten.

Ter afsluiting

Over een drietal onderwerpen volgen nog aanvullende opmerkingen:

Sommige auteurs bespreken ook de overeenkomstige Belgische cijfers. Die aantallen zijn aanmerkelijk hoger dan de Nederlandse. Ik ga daarop hier niet verder in, wel op een interessante vergelijking die is te vinden in correspondentie van secretaris-generaal J.C. Tenkink van het departement van Justitie. In oktober 1947 ontvangt Tenkink een knipsel uit *Le Peuple* van 29 september van dat jaar waarin melding wordt gemaakt van twee executies van doodstraffen waarbij aanzienlijke tijd is verlopen tussen de uitspraak in laatste instantie en de afwijzing van het gratieverzoek (respectievelijk ruim tien maanden en bijna 15 maanden). Tenkink stuurt het knipsel door naar minister Van Maarseveen die daarop met zijn rode potlood opgelucht reageert: 'In België is het veel erger dan bij ons!'¹⁰ Een schrale troost: ook in Nederland was veel te doen geweest, eerder dat jaar, over traag verlopende gratieprocedures. Het ging daarbij om minder maanden, maar nog altijd wel om maanden. Later zou het in een enkel geval zelfs een kwestie van jaren worden!¹¹

Volgens S.W.P.C. Braunius zijn er vóór 5 mei in toen reeds bevrijd gebied in totaal

vijf personen door een krijgsraad te velde ter dood veroordeeld. Drie van deze zaken, dezelfde die ook De Jong noemt, bespreekt hij nader.¹² Tot deze drie behoort niet de veroordeelde die volgens de eerder besproken derde lijst gratie ontving. Ook hier zou nader onderzoek zekerheid moeten scheppen.

De berechting van rijkscommissaris Seyss-Inquart vormt een uitzondering. Hij stond terecht voor het Internationaal Militair Gerechtshof te Neurenberg. Desondanks is het nodig hem hier te vermelden, omdat hij na daar ter dood veroordeeld te zijn in Nederland gratie vroeg. 'Het kabinet-Beel adviseerde de koningin het gratieverzoek af te wijzen; aldus geschiedde', aldus De Jong.¹³ J.P. Hooykaas, die als justitieambtenaar anders had voorgesteld, werd hiermee gepasseerd. Hooykaas was zeer vertrouwd met deze materie. Hij was althans de opsteller geweest van de geheime gratierichtlijnen die ook het parlement niet te zien kreeg. Belinfante, die het stuk in zijn boek heeft opgenomen, laat zich er niet bepaald lovend over uit: 'De schrijver heeft kennelijk de hele oorlog achter zijn bureau ten departemente doorgebracht'.¹⁴ Van 45 andere zaken is uit een lijst op te maken dat Hooykaas bij de advisering betrokken was. In 11 gevallen werd conform het advies van Hooykaas, 'die persoonlijk een tegenstander van de doodstraf was',¹⁵ geen gratie verleend, in 32 gevallen wel, terwijl in 7 gevallen zijn advies gratie te verlenen niet werd gevolgd.¹⁶

10 Ministerie van Justitie, Archief S-G 1947 nr. 547.

11 Zie Belinfante 1978: 548-556.

12 Braunius 1992, i.h.b. p. 572 e.v. Zie ook Rob Ruggenberg, 'Alleen pechvogels krijgen de kogel', home.hccnet.nl/r.ruggenberg/ss-ers.html (12-9-2003).

13 De Jong 1988: 540 (zie ook p. 533-539).

14 Belinfante 1978: 544 e.v. (citaat p. 546) en 568 e.v.

15 De Jong 1988: 602.

16 Nationaal Archief Den Haag, toegang 2.09.56 (archief J.P. Hooykaas).

Literatuur

- A.D. Belinfante, *In plaats van Bijltjesdag. De Geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog*, Assen 1978.
- A.G. Bosch, *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot 2000*, Nijmegen 2000.
- A.G. Bosch, *De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot heden*, Nijmegen 2001.
- S.W.P.C. Braunius, 'Snel, streng en rechtvaardig. Rechters in dilemma', in: *Nederlands Juristen Blad* 67/18 (1992) p. 569-576.
- L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Epiloog (XII, eerste helft), Den Haag 1988.
- P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955*, z.pl. 1989.
- S. van Ruller, 'Hoe de nationale deftigheid tweemaal triomfeerde. Anderhalve eeuw parlementaire doodstraf-discussie in Nederland', in: *Recht en Kritiek* 15/3 (1989) p. 216-238.
- S. van Ruller, Bespreking van A.G. Bosch, 'De ontwikkeling van het strafrecht in Nederland van 1795 tot 2000', Nijmegen 2000, in: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 2/1 (2000) p. 389-392.
- S. van Ruller & S. Faber, *Afdoening van strafzaken in Nederland sinds 1813. Ontwikkelingen in wetgeving, beleid en praktijk*, Amsterdam 1995.